

ТЕМА 8

Загальні положення методики розслідування злочинів

План лекції

1. Поняття і предмет методики розслідування окремих видів злочинів.
2. Структура, задачі і зміст методики, розслідування.
3. Поняття криміналістичної характеристики злочинів.

1. Поняття і предмет методики розслідування окремих видів злочинів

Методика розслідування злочинів – це самостійний розділ науки криміналістики. Як завершальний розділ криміналістики, він тісно пов'язаний з попередніми – криміналістичною технікою та криміналістичною тактикою. Методика розслідування злочинів спирається на наукові положення і рекомендації криміналістичної техніки і тактики.

Кожен злочин індивідуальний, неповторний і має свої особливості, тільки йому притаманні. Але є загальні ознаки, які притаманні окремим видам злочинів: крадіжкам, вбивствам, зґвалтуванням.

Криміналістична техніка досліджує прийоми застосування науково-технічних засобів в узагальненому вигляді, незалежно від конкретних злочинів.

Методика розслідування встановлює, які саме сліди та інші речові докази, елементи обстановки характерні для тих або інших злочинів, відбирає відповідні прийоми і розробляє рекомендації по їх застосуванню в процесі розслідування певного виду злочину.

Методика розслідування тісно пов'язана з криміналістичною тактикою, яка досліджує систему прийомів планування і організації розслідування, підготовки і проведення окремих слідчих дій.

Методика, спираючись на загальні положення тактики, розглядає слідчі дії у взаємозв'язку, показує їх типові схеми, формулює тактичні рекомендації, які характерні при розслідуванні певних видів злочинів.

Методика розслідування пов'язана з кримінальним правом, положення якого обумовлюють загальну направленість методики – точне з'ясування, чи є в події, діянні, що розслідується, склад злочину і який саме. У відповідності з положеннями кримінального права проводиться класифікація методик на окремі види – окремі методики (методики розслідування вбивств, крадіжок, розбійних нападів, хуліганств).

Положення кримінально-процесуального права (процесуальний порядок розслідування) є відправними для методики в цілому і її конкретних рекомендацій.

Методика розслідування акумулює дані техніки, тактики та інших галузей знань. Проте положення методики повинні використовуватися при розслідуванні конкретного злочину творчо з урахуванням всіх його особливостей.

Зв'язок методики розслідування з кримінологією проявляється у визначенні задач профілактичного характеру, які підлягають вирішенню при розслідуванні конкретного злочину.

Методика розслідування складається із двох частин:

- 1) загальні положення (поняття, задачі, зміст, структура, методики);
- 2) окремі методики (розслідування вбивств, крадіжок, хуліганства).

Загальні положення відображають найбільш важливі рекомендації організаційно-тактичного характеру, які використовуються з метою найбільш ефективного розслідування злочинів.

До їх основоположних принципів можна віднести такі:

Індивідуальність розслідування

Для вироблення найбільш раціональної системи прийомів і дій розкриття злочину необхідно встановити і правильно оцінити не тільки загальне, що притаманне даному виду, але й особливості конкретного злочину.

Взаємодія слідчого з оперативними працівниками

Для своєчасної і правильної організації слідчих дій по збиранню і дослідженню доказів, встановленню і розшуку злочинця необхідно використовувати можливості оперативних апаратів органів внутрішніх справ. При цьому основу взаємо-

дії становлять:

- своєчасність постановки задач, які передбачають використання можливостей оперативно-розшукової діяльності;
- координація планів розслідування і проведення оперативно-розшукової діяльності з метою визначення їх черговості;
- правильне використання слідчим оперативних даних у ході розслідування.

Використання знань спеціалістів і експертів

Законність

Вся слідча діяльність повинна протікати в межах законів.

Наукова обґрунтованість методів

Етапність

Особливості збирання доказової інформації на кожному етапі розслідування (порушення справи, початкових дій і т.д.) передбачають певну послідовність.

Ситуаційність і систематичність слідчих дій

2. Структура, задачі і зміст методики розслідування

Методика розслідування структурно поділяється на окремі методики, тобто методики розслідування окремих видів злочинів.

Кожна окрема методика відображає криміналістичні особливості розслідування злочинів певного виду і одночасно їх схожість в загальній структурі з іншими окремими методиками розслідування. Аналіз загальних рис дозволяє виділити найбільш важливі елементи, типові для всіх різновидів методик, і розглянути основні положення, що відносяться до них і які є головними для побудови окремої методики розслідування.

Структура окремої методики розслідування окремих видів злочинів включає:

1. Криміналістичну характеристику даного виду злочинів.
2. Обставини, які підлягають встановленню.
3. Особливості порушення кримінальної справи.
4. Початкові слідчі дії і оперативно-розшукові заходи.

5. Типові слідчі ситуації, побудова версій і планування розслідування.
6. Тактику проведення окремих слідчих дій.
7. Профілактичні дії слідчого при розслідуванні конкретного злочину.
8. Особливості використання спеціальних знань.

Для вдосконалення сучасних методик розслідування окремих видів злочинів важливе значення має не тільки охоплення методичними рекомендаціями нових видів злочинів, що містяться в кримінальному законодавстві, але і дослідження проблем класифікації злочинів за криміналістичними підставами, з наступною розробкою криміналістично-видових методик розслідування.

Будучи тісно пов'язаною з кримінально-правовою, криміналістична класифікація злочинів в більшій мірі сприяє цілеспрямованій розробці методик розслідування, які максимально відповідають потребам практики. Критеріями криміналістичної класифікації злочинів, як правило, виступають узагальнені дані про типи злочинної діяльності і окремі елементи криміналістичної характеристики різних видів злочинів.

Основою криміналістичної класифікації злочинів можуть бути типові риси слідчих ситуацій, спосіб, обстановка, типологічні та інші особливості злочинця та інше.

Методика розслідування окремих видів злочинів передбачає використання загальнонаукових і спеціальних методів інших наук. Прийоми, способи і правила діяльності, які запозичені із загальнонаукових і спеціальних методів інших наук, повинні забезпечувати:

- своєчасне повне і всебічне виявлення та пізнання обставин таких подій минулого, як злочин;
- рішення як типових, так і нестандартних задач розслідування з урахуванням специфіки групових і індивідуальних властивостей злочинів;
- ефективне застосування прийомів і способів при обмеженій, незначній первинній інформації по кримінальній справі;
- подолання різних перешкод у ході пізнання з мінімальною затратою сил і засобів.

В методиці розслідування можна умовно виділити:

- групу організаційно-управлінських методів, які мають за мету забезпечити системний, цілеспрямований і оперативний збір інформації, необхідної для розкриття і розслідування злочинів;
- групу методів процесу пізнання зібраних в ході розслідування фактів і даних про всі обставини злочину.

В першу групу відносять систему дій слідчого, обумовлену ситуаціями розслідування, наукову організацію праці слідчого, методи теорії управління, моделювання, які пристосовані до задач розслідування.

В другу групу можна віднести методи фактичного аналізу, виявлення логічних залежностей.

За рівнем конкретизації методичних рекомендацій, методики розслідування бувають:

- високого ступеня узагальнення (методика розслідування злочинів, вчинених організованими групами незалежно від виду);
- невеликого ступеня узагальнення (розслідування злочинів проти власності);
- конкретні методики (розслідування крадіжок).

Етапи розслідування

Процес розслідування слід поділяти на декілька етапів, основні з яких – початковий, наступний і завершальний. Такий поділ має суттєве методичне значення, оскільки кожний із них має певну специфіку в об'ємі і методах даної криміналістичної діяльності. Відповідно до цього в кожній методиці виділяють особливості розслідування (прийоми і способи дій слідчого) на початковому, наступному і завершальному етапі. Інколи говорять про попередній етап, задачами якого є перевірка інформації і її аналіз з метою прийняття рішення про порушення кримінальної справи чи відмову в цьому.

На початковому етапі розслідування на основі первинної інформації висувуються слідчі версії і складається план розслідування. Фактичні дані отримують шляхом початкових слідчих дій, які, виходячи із специфічних задач (виявлення всіх ознак злочину, затримання злочинця по “гарячих” слідах),

необхідно провести на самому початку розслідування у відносно обмежений строк. Частина цих дій взагалі може бути невідкладною.

Методичні рекомендації по визначенню основних напрямлень і методів розслідування залежать від слідчих ситуацій, які склалися на початку розслідування. Більшість з таких ситуацій носять типовий характер. Відрізняються вони лише обсягом інформації про подію злочину і причетних до нього осіб.

Для початкового етапу характерні такі ситуації:

1. Мається певна інформація про подію і підозрюваних осіб. Напрямок розслідування – це встановлення дійсності події, її конкретних обставин, причетності до неї підозрюваних. Велике значення при цьому відводиться виявленню слідів і інших речових доказів, особливості взаємовідносин між учасниками події, інколи затримання особи.
2. Встановлена подія з ознаками злочину і конкретні особи, які причетні до нього, але характер вини не з'ясований. Напрямок розслідування – з'ясування безпосередніх причин події і ступеня їх впливу на виникнення основних причин у кожного із встановлених осіб, виявлення основних винних і доведення їх вини.
3. Встановлена подія з ознаками злочину, але відсутня інформація про винну особу. Напрямок розслідування – використовуючи типові версії, виявити максимальну кількість даних, що характеризують злочинця, місце його можливого знаходження, встановлення і затримання винної особи.

На наступному етапі комплекс необхідних слідчих і оперативно-розшукових заходів та їх черговість визначається характером слідчої ситуації, яка склалася після початкового етапу. Це може бути або розшук встановленого злочинця, або дії по встановленню особи, яка вчинила злочин, або збір додаткових фактичних даних для пред'явлення обвинувачення.

Типові слідчі ситуації і направлення подальшого розслідування на завершальному етапі головним чином пов'язані із

якістю і повнотою даних, покладених в основу обвинувачення, відношенням особи до зібраних доказів, новими обставинами, що відкрились при допиті звинуваченого. Тут можливі такі ситуації:

- обвинувачений визнає свою вину, і слідчому необхідно виконати вимоги КПК по закінченню слідства;
- обвинувачений не визнає своєї вини, і слідчому необхідно провести дії або для додаткового збору доказів, або для перевірки доказів, що вже маютьсся.

3. Поняття криміналістичної характеристики злочинів

Розвиток методики розслідування нерозривно пов'язаний з узагальненням і аналізом слідчої практики – основного джерела розробки методичних положень і рекомендацій.

Криміналістична характеристика злочинів – це система відомостей про криміналістично значимі ознаки злочинів даного виду, яка відображає зв'язки між ними і є основою побудови та перевірки слідчих версій для вирішення основних задач розслідування.

Ознаки й елементи змісту криміналістичної характеристики

1. Відомості про криміналістично значимі ознаки злочинів даного виду:

- одні із них мають значення для кримінально-правової кваліфікації злочину;
- другі – для прийняття кримінально-процесуальних рішень (обрання запобіжних заходів);
- треті – для розслідування злочину;
- четверті – для попередження злочину.

Цей поділ має відносний характер, оскільки всі вони взаємопов'язані. Виділення ознак обумовлено двома обставинами:

- існують ознаки, які мають тільки криміналістичне значення;
- дослідження і використання криміналістичних і інших ознак мають різне значення для розкриття і розсліду-

вання злочинів.

2. Система відомостей про криміналістично значимі ознаки.

Ознаки, що складають зміст криміналістичної характеристики, відносяться як до обставин скоєння злочинів, так і до обставин, які передують, супроводжують злочин і які слідує за ними (наприклад, особа може проявити винну обізнаність – тобто знати обставини, які можуть бути відомі тільки злочинцю).

Основою системи ознак є їх належність (зв'язок, відносність) до предмета доказування, а також положення кримінального права про склад злочину і його елементи. Конкретне вираження система криміналістичної характеристики знаходить в її елементах.

3. Система відомостей, яка включає дані про закономірні зв'язки між ознаками злочину.

Злочини великого масштабу являють за своєю чисельністю і за своєю класифікацією таку ж закономірність, як явища природи. Закономірні зв'язки в криміналістичній характеристиці можуть відображати вірогідну взаємозалежність та взаємозв'язок різних груп ознак. Наприклад, за ознаками способу, місця і часу вчинення злочину може бути висунута версія про злочинця, і, навпаки, при затриманні злочинця і наявності даних про особливості обстановки можна побудувати версію про вчинення цієї особою інших злочинів, які ще не розкриті.

Практичне значення криміналістичної характеристики в загальному вигляді полягає в тому, що при наявності одних ознак (що відносяться до слідів знарядь та інструментів) слідчий може уявити наявність інших (певних професійних навичок у злочинця) і провести необхідні слідчі дії по встановленню і затриманню злочинця.

4. Система відомостей є основою побудови і перевірки слідчих версій для вирішення основних задач розслідування.

Відомості, що складають зміст криміналістичної характеристики, являють собою систематизовані криміналістичні дані, які відносяться до виду злочинів. Слідчий завжди розслідує конкретний злочин – одиничне антисупільне явище з присутніми йому

особливими ознаками. На основі аналізу й оцінки особливостей конкретного злочину, співставлення встановлених в ньому даних з криміналістичною характеристикою висуваються слідчі версії.

Ця робота полегшується, коли в методиках наводяться системи типових версій, побудованих з урахуванням криміналістичних характеристик.

Криміналістичні характеристики злочинів класифікуються на загальні й окремі

Загальні відносяться до виду злочинів (криміналістичні характеристики вбивств).

Окремі – до різновиду (груп) злочинів, виділених за істотною криміналістичною ознакою (криміналістична характеристика вбивств з розтинанням трупів).

Відмежування криміналістичної характеристики від інших характеристик злочинів

Кримінально-правова характеристика – формується на основі аналізу ознак злочину, які мають значення для вирішення питання про наявність складу злочину, правильної його кваліфікації.

Кримінологічна – містить систематизовані відомості, що мають значення при встановленні причин і умов, які сприяють вчиненню злочинів, і вжиття заходів щодо їх усунення.

Судово-психологічна – відображає найбільш суттєві психологічні дані про злочинців і потерпілих, типові групи свідків по окремих видах злочинів.

Елементи криміналістичної характеристики

Система криміналістичної характеристики складається із елементів, які являють собою сукупність ознак, згрупованих в залежності від відношення до предмету доказування і елементів складу злочину. За змістом ці елементи мають внутрішнє впорядкування ознак і за відношенням до характеристики в цілому є підсистемами відомостей про істотні обставини злочинів даного виду і їх відображення в навколишньому середовищі.

Основними елементами криміналістичної характеристи-

ки є сукупність ознак, які визначають:

1. *Спосіб приготування, вчинення і приховування злочину.*

Ознаки способу злочину використовують для визначення шляхів встановлення злочинця, його співучасників, з'ясування обставин злочину.

2. *Місце, час, обстановка, знаряддя і засоби вчинення злочину.*

Місце в криміналістичній характеристиці відображається різними ознаками. Як правило, існує певний взаємозв'язок між ознаками місця злочину і способу, даними, що відносяться до особи злочинця, місця його проживання чи перебування.

Час скоєння злочину. Його значення визначається тим, що при вчиненні багатьох злочинів спостерігається певна вибірковість дій злочинця стосовно часу.

Обстановка місця вчинення злочину – це частина матеріального середовища, яка включає, крім ділянки території, сукупність різних предметів, поведінку учасників події і інше. Обстановка як сукупність матеріальних об'єктів на місці злочину відображає механізм розслідування події, дії злочинця. При вчиненні злочинів може мати місце створення або використання злочинцем певної обстановки, яка сприяє досягненню злочинного результату.

Знаряддя і засоби злочину розглядаються у зв'язку із встановленням способу вчинення злочину, але можуть мати і самостійне значення (встановлення належності певній особі). Використання злочинцем деяких знарядь свідчить про його професійні знання, навички або про місце їх виготовлення.

3. *Предмет посягання.* Ознаки предмета посягання мають значення для організації розшуку викраденого. Характеристика предмета посягання важлива для встановлення злочинця:

- викрадений предмет свідчить про наявність певних знань у злочинця про його призначення і використання;
- знання злочинця про цінність предмета (ікони, картини);
- знання про особливі властивості предмета (наркотики);
- коли до предмета мають доступ обмежене коло осіб.

Ознаки предмета посягання в криміналістичній характеристиці можуть мати різні зв'язки: предмет посягання – способи скоєння – шляхи збуту – місця приховування – дані про особу злочинця.

4. *Особа потерпілого в криміналістичній характеристиці зай-має важливе місце.*

Це пояснюється:

- певною вибірковістю дій злочинця, що відображає певний взаємозв'язок між особливостями особи злочинця і потерпілого;
- наявністю і характером відносин між потерпілим і злочинцем, які впливають на мету, мотив, місце, час, спосіб вчинення і приховування злочину.

Система ознак, що відносяться до особи потерпілого, мають складну структуру: демографічні дані, образ життя, риси характеру, звички, зв'язки, відносини (ворожі, дружні). В окремих методиках в число даних про потерпілого включають ознаки віктимності (аморальна, ризикова поведінка, непередбачуваність).

5. *Особа злочинця* – включає складний комплекс характеризуючих його ознак, властивостей, зв'язків і відносин, його моральний і духовний світ, які беруться в розвитку, у взаємодії з соціальними і індивідуальними життєвими умовами, що в тій чи іншій мірі вплинули на вчинення злочину.

В комплекс ознак особи як елемента криміналістичної характеристики включаються всі ознаки, які допомагають визначити ефективні шляхи і методи встановлення, розшуку і викриття винного.

Конкретний зміст даного елемента криміналістичної характеристики визначається сукупністю ознак особи, які є специфічними для осіб, що скоюють злочини даного виду, і істотними для їх розслідування. Можна простежити взаємозв'язки особи злочинця з іншими елементами криміналістичної характеристики:

- злочин – потерпілий – злочинець;
- сліди злочину – спосіб вчинення – злочинець;
- місце – час – злочинець;
- місце – обстановка – злочинець.

6. *Сліди злочину в криміналістичній характеристиці охоплюють:*

- а) зміни в матеріальній обстановці місця події злочину. Вони відображають дії злочинця, потерпілого, інших осіб, дії знарядь, механізмів, порушення первинного положення, стану, структури різних об'єктів, які складають речове середовище, в якому вчинено злочин;
- б) сліди-відображення, місце їх знаходження;
- в) предмети-речові докази (документи, речовини);
- г) осіб, які можуть бути допитані як свідки.

Освідомленість людей про факти, які мають значення для розслідування, визначається різними обставинами:

- посада, яку займає особа, і характер її роботи на підприємстві, де вчинено злочин;
- наявність зв'язків і характер відносин між злочинцем і потерпілим;
- місце проживання (можливість чути, бачити подію злочину).

Криміналістична характеристика розробляється на основі вивчення:

- матеріалів кримінальних справ при розкритті злочину;
- матеріалів оперативно-розшукової діяльності;
- відомостей, отриманих шляхом інтерв'ювання;
- відомостей, отриманих від засуджених.

Дослідження криміналістичної характеристики – це пізнання ще невідомих або не повністю відомих закономірностей. Аналізуючи вихідні дані на початку розслідування, в плані методики слідчий визначає:

- а) що достовірно відомо (факт смерті людини);
- б) що вірогідно відомо (знаряддя причинення смерті);
- в) що недостатньо відомо точно, необхідно перевірити (кількість злочинців);
- г) що невідомо (мотив злочину).

В кожній кримінальній справі всі ці елементи існують у взаємозв'язку і представляють єдність. Виходячи із ситуації, слідчий буде версії, визначає направлення розслідування.

Криміналістична характеристика доповнює дані, що, як правило, раніше спостерігались в подібних справах, що типо-

во для них. Співставляючи відомі ознаки розслідуваного злочину із комплексом ознак відповідного елемента криміналістичної характеристики і враховуючи закономірні зв'язки між ними, слідчий визначає вірогідність існування фактів, які встановлюють. Це спрямовано на обрання слідчим оптимальної системи слідчих дій по розкриттю злочину.

Завдання до семінарського заняття

Теоретичні питання

1. Поняття методики розслідування злочинів.
2. Зв'язок методики розслідування злочинів з іншими науками.
3. Структура методики розслідування злочинів.
4. Методи методики розслідування злочинів.
5. Етапи розслідування злочинів.
6. Сутність криміналістичної характеристики злочинів.
7. Елементи криміналістичної характеристики злочинів.

Практичні завдання

7 березня о 18.00 РВВС надійшло повідомлення по телефону від гр-на Петкова про те, що в його квартирі вчинена крадіжка колекції картин.

На місце події слідчо-оперативна група прибула о 18.30. Петков пояснив, що він прийшов додому пів на шосту вечора. Коли відчиняв двері, то звернув увагу на те, що замок відкрився важко. Відсутність картин на стінах побачив після того, як поставив розігрівати вечерю. Одразу зателефонував черговому по РВВС. Після цього оглянув квар-тиру і переконався, що, крім картин, зникли магнітофон і радіоприймач, які лежали на столі.

Під час огляду на ступі, який знаходився біля стіни, де висіли картини, виявили слід взуття і часточки ґрунту, на столі – частковий слід долоні.

1. Висуньте слідчі версії.
2. Які обставини підлягають встановленню?
3. Які експертизи необхідно призначити і які питання поставити перед експертом?

Реферати

1. Зв'язок методики розслідування злочинів з криміналістичною технікою та криміналістичною тактикою.
2. Структура методики розслідування окремих видів злочинів.
3. Організація розслідування злочинів, вчинених неповнолітніми.

Література до теми

1. Салтєвський М.В. Криміналістика: Підручник: У 2 ч. – Ч. 2. – Харків: Консум, 2001. – С. 254-273.
2. Криміналістика: Учебник / Под ред. А.Г. Филиппова. – 3-е изд. – М.: Спарк, 2004. – С. 440-455.
3. Криміналістика: Учебник / Под ред. И.Ф. Пантелеева, Н.А. Селиванова. – М.: Юрид. лит., 1984. – С. 357-378.
4. Методика расследования отдельных видов преступлений / Под ред. В.К. Лисиченко. – К.: Выща шк., 1988.
5. Белкин Р.С. Криміналістика: проблемы, тенденции, перспективы. От теории к практике. – М., 1988. – С. 166-260.
6. Возгрин И.А. Научные основы криминалистической методики расследования преступлений: Курс лекций. – Ч. I-IV. – СПб., 1992-1993.
7. Следственная ситуация: Сб. науч. тр. – М., 1984.
8. Кузьмічов В., Москвін Ю. Криміналістичне вивчення злочинної діяльності // Право України. – 1999. – № 5.
9. Весельський В. Криміналістична характеристика злочинів // Право України. – 2001. – № 5.
10. Коновалова В. Методика розслідування злочинів: оптимальні системи слідчих дій // Вісник АПН України. – 2005. – № 4 (43).